

MADAS EDIT

Említett és idézett klasszikus auktorok a középkori magyarországi prédikációirodalomban¹

A XII–XIII. század fordulója az európai prédikáció történetében alapvető változást hozott: a korábbi homilia-típusú szentbeszédeket felváltotta az egyetlenn bibliai citátumra épülő skolasztikus sermo. Ennek leírt változata egy szigorúan megszerkesztett váz volt csupán, amelynek tartó-elemei az alapidézetet, az ún. themát részekre osztó rímes divisiók, és e részeket változatos eszközökkel értelmező distinctiók voltak. A skolasztikus jelző a műfaji átalakulást előidéző egyetemi környezetre és a sermók tudós szerkesztésére vonatkozik csupán, e sermókban ugyanis a skolasztikus érvelésnek nyomát sem találjuk. Az érveket itt az auktorításokra való rendszeres hivatkozás helyettesíti.² Ennek a technikának köszönhető, hogy a sermo-gyűjtemények – az említett divisiók és distinctiók rendszerébe beépítve – rendkívül nagyszámú idézetet tartalmaznak. A legfőbb hitatkozási alap természetesen a Biblia, ezt követik az egyházatyák és más egyházi auktorítások, de mellettük kisebb-nagyobb számban általában megjelennek az ókori klasszikusok is.

A XIII–XV. századból fennmaradt néhány magyarországi prédikációgyűjtemény szervesen illeszkedik a műfaj európai fejlődésvonalába. Ezúttal azt kívánjuk megvizsgálni, hogy a klasszikus idézeteknek van-e valami önálló funkciója más idézetekkel szemben, s hogy e citátumok jellege, száma és összetétele milyen összefüggésben van egy adott sermonarium keletkezési korával, a szerző műveltségével és a megcélzott közönséggel.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a prédikátorok közismert tekintélyekre kívántak hivatkozni, tekintet nélkül arra, hogy egy idézet közvetlenül a jelzett műből, egy florilégiumból vagy egy másik sermonariumból származott-e. Természetesen az sem számított, hogy maga az idézet hiteles-e vagy sem. A prédikációkban szereplő hivatkozások nagy számából, több auktoritás összevont idézéséből, és abból, hogy az idézetek gyakran csoportosan vándoroltak egyik prédikáció-

¹ A jelen tanulmány a Fondazione Giorgio Cini és a Magyar Tudományos Akadémia által „L’eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento” címen 1998. november 9. és 11. között Velencében rendezett konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata.

² D’AVRAY, D. L.: *The Preaching of the Friars. Sermons diffused from Paris before 1300.* Oxford, 1985. 163–180.

gyűjteményből a másikba, az az általános következtetés vonható le, hogy a citátumok legnagyobb része másodlagos átvétel. Nem tanácsos tehát a citátumok csapdájába esni, és rájuk támaszkodva rekonstruálni egy prédikátor műveltségét. Ennek megfelelően a klasszikus idézeteket sem lehet egy adott szerző műveltségével, klasszikus olvasmányaival közvetlenül összefüggésbe hozni, még akkor sem, ha az auktorok egy része iskolai anyag volt.

Az alábbiakban annak a néhány magyarországi eredetű sermonariumnak a klasszikus idézeteit hasonlítjuk össze, amelyek középkori vagy újkori kiadásban hozzáférhetőek. Ezek a következők: a *Pécsi egyetemi beszédek* címen ismert XIII. század végi domonkos sermo-gyűjtemény, a két példányban fennmaradt XV. századi, feltehetően pálos eredetű *Sermones dominicales*-ciklus és az obszerváns ferences Temesvári Pelbárt (1435 k.–1504) sermói.³ A fentiek mellett érdemes röviden kitérni az itáliai domonkos Jacobus de Voraginéra is, mert 1277 és 1281 között összeállított *Sermones dominicales*-kötete a magyar domonkoséval majdnem egykorú, a XV. századi magyarországi *Sermones dominicales*-nak pedig közvetlen forrása.

A legkönyvebb helyzetben a XIII. századi domonkos sermonariummal kapcsolatban vagyunk, ennek ugyanis megjelent a kritikai kiadása⁴, idézetanyagának pedig Timkovics Pál külön tanulmányt is szentelt.⁵ Timkovics a sermo-gyűjteményt – éppen az idézetek alapján – 1255 és 1275 közé datálta. Az eredeti corpus feltehetően a magyar domonkos provincia központi kolostorában, Budán készült, és az itt működő studium generálén szerepet kaphatott magában a prédikátorképzésben is. Ma a műnek csak egy kései, a XIV–XV. század fordulóján, német nyelvterületen készült másolata ismert, ami egy 199 sermóból álló sanctorale.⁶ Vízkelety András hívta fel a figyelmet arra, hogy a heiligenkreuzi ciszterci kolostor 292 sz. kódexében ugyanaz a két Szent László királyról szóló beszéd olvasható, ami sermonariumunkban is szerepel.⁷ Ezt követően sikerült a heiligenkreuzi kódexből a stílus és az idézetanyag segítségével több eddig ismeretlen beszédet is a budai domonkos személyéhez kötnünk,⁸ ami azt jelenti, hogy nemcsak a de tempore rész veszett el, hanem eredetileg a de sanctis ciklus is terjedelmesebb volt a fennmaradt változatnál.

³ Pelbárt prédikátor-társáról, Laskai Osvátról az említett konferencián Bárczi Ildikó beszélt. A két szerző idézetanyagának összehasonlítása – beleértve a klasszikus idézeteket is – önálló tanulmányt érdemel.

⁴ *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Hungariae*. Ed. E. PETROVICH–P. L. TIMKOVICS. Bp. 1993.

⁵ TIMKOVICS Pál: A „Pécsi egyetemi beszédek” szellemi háttere. = ItK (83.) 1979. 1–13.

⁶ München, Bayerische Staatsbibliothek Clm 22 363b. Ez a kódex őrzi a Pécsre utaló „Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi” címet. Az a példány, amiről a müncheni kódexet másolták, eszerint a pécsi domonkos studium generálén készült.

⁷ VIZKELETY András: *Példaképköltés és argumentáció a középkori Szent István prédikációkban*. In: *Szent István és kora*. Szerk. GLATZ Ferenc–KARDOS József. Bp. 1988. 183.

⁸ MADAS Edit: *Ami a „Pécsi egyetemi beszédekből” kimaradt ...* In: *A középkori magyarországi prédikáció-irodalom forrásai*. Kandidátusi értekezés. Bp. 1992.

A domonkos beszédgyűjtemény idézetanyagának egyik szembetűnő sajátosága a klasszikus auktor-idézetek nagy száma: 22 – főként római szerzőtől – mintegy 280 citátum olvasható a kódexben. (Ezek nagy részét sikerült a kiadónak azonosítani.) Az idézettség sorrendje a következő: Ovidius (ő „a poéta”) 52, Cicero 31, Horatius 29, Vergilius 23, Seneca 23, Boethius 22, Statius 21, Lucanus 19, Juvenalis 16. Az Ovidius-hivatkozások kiugróan nagy száma már önmagában is az „aetas Ovidiana”, vagyis a XII. század felé irányítja a kutatatót. Timkovics Pál a klasszikus auktorok arányait és a domonkos kompilátor természetfilozófiai érdeklődését a XII. századi chartres-i humanizmus örökségének tartja. Feltételezi, hogy a szerző olyan környezetben végezte tanulmányait, ahol ez az örökség elevenen élt. A mintegy 140 Arisztotelész-hivatkozást „a filozófusnak” a középkori gondolkodás és a skolasztikus teológia történetében játszott különleges szerepe miatt önállóan kell kezelni. Timkovics Pál említett tanulmányában megállapította, hogy az azonosított citátumok a Guillelmus de Moerbeka által kb. 1260-tól készített fordításokat megelőző verziókból származnak. Ez a kérdés további kutatást igényel, s jelen témánkat csak a sermonarium datálása és szellemi háttere szempontjából érinti.

A fent jelzett klasszikus idézetek a kötetben nem egyenletesen oszlanak el. Ha az idézetek szerepére vagyunk kíváncsiak, első megközelítésben érdemes olyan sermókat vizsgálni, amelyekben nagyszámú (hat vagy annál több) klasszikus citátum kapcsolódik egymáshoz. Az első példánk a Szent Mártonnak szentelt második sermo.⁹ A bevezető bibliai locus, a thema: „Obtulit sacrificium in igne Domino septem diebus” (Levit. 23,8) – (Hét napon át tűzben való áldozatot mutatott be az Úrnak.) Az ‚in igne’ kifejezés úgy vonatkoztatható Mártonra – olvassuk –, hogy legendája szerint tüzes gömb jelent meg a feje felett, midőn szentmiseáldozatot mutatott be. A materiális értelemben vett tűz itt a szeretet tűzét jelképezi. A tűz keletkezését egy Ovidius- (*Metamorphoses*), két Vergilius- (*Aeneis*) és egy Statius-citátumon keresztül jeleníti meg a szerző, a láng megőrzésére, ébrentartására pedig a korban ugyancsak Vergiliusnak tulajdonított *Moretumból* választ ki szép példákat. A tüzet mint fizikai jelenséget ezek az antik költők ábrázolták a prédikátor számára elég sokszínűen ahhoz, hogy megfelelő alapot jelentsen a „szeretet tüze”-metafora kibontásához.

Szent Kelemen napján a thema: „Mare et meridiem possidebit” (MTörv. 33, 23).¹⁰ Kelemen „a tengert és a delet fogja birtokolni”. A ‚meridies’ konkrét értelemben az a napszak, amikor a nap legmagasabban van, szinte megáll az égen, leghevesebben süt, legfényesebben ragyog, s a testeknek a legkisebb az árnyéka. A delet öt rímes distinctióval írja le a szerző, s ezeket egy-egy klasszikus idézettel illusztrálja (2 Ovidius, 1 Statius, 1 Lucanus, 1 Vergilius). A dél ebben a sermóban allegorikus értelemben az örök életet jelenti. A konkrét napszakot minél fényesebben kellett megjeleníteni ahhoz, hogy méltó előképe lehessen az

⁹ Idézett kiadás 287–290.

¹⁰ Uo. 301–304.

örökkévalóságnak. A prédikátor a költői megjelenítéshez klasszikus költőket hívott segítségül:

Per meridiem intelligitur vita eterna ...

In meridie enim:

1. Situs solis est alcior. Unde Ovidius (Met. 2, 64): „Medio est altissima celo, scilicet via solis...”

2. Motus solis est rarior. ... Statius (Theb. 5, 85–86): „Summo librabat Olimpo lucentes, ceu staret equos...”

3. Calor solis est fervidior ... Lucanus (1, 16): „Dies medius flagrantibus estuat horis...”

4. Lux solis est serenior ... Unde et dicta est (Isid. Etym. III, 42,3; V, 30,15): „meridies quasi merus dies id est purus. Nichil enim est in toto orbe clarius meridie, quando sol de medio celo rutilat et pari claritate totum orbem illuminat...”

5. Umbra corporis est brevior: Poeta (Ovid. Met. 3, 50): „Fecerat exigua iam sol altissimus umbras.” E converso vero quanto sol recedit a circulo meridiano, tanto plus umbra prolongatur. Unde Vergilius (Ecl. 2, 66): „Et sol decedens crescentes duplicat umbras.”

Keresztelő Szent János ünnepén a thema: „Numquid producis Luciferum in tempore suo et vespere super filios terrae consurgere facis?” (Iob 38, 32).¹¹ Az égen felragyogó esthajnalcsillag (Lucifer) Keresztelő Szent János. A tematikus prédikáció lényegéhez tartozott a „képes beszéd”, hiszen csak így lehet az adott citátumot az ünnepelttel kapcsolatba hozni. Ez a metaforikus gondolkodás- és kifejezőmód azonban általában minden költőiséget nélkülözött. Szerzőnk azonban, mint az előző példánál is láttuk, esetenként költői tartalommal is megtöltötte az adott szóképet. Most az esthajnalcsillagot jellemzi nyolc klasszikus és több középkori költői idézettel. (A klasszikusok: 1 Vergilius, 3 Statius, 4 Ovidius.) Minden bizonnyal tisztában volt a költészet erejével: citátumai révén Keresztelő Szent János tettei kozmikus léptékűvé váltak. János Krisztus (a nap) előfutára: „Nascentis vexilla gerit solis in ortu Lucifer.”¹² Hírnevét csak Krisztus homályosíthatta el: „Solisque sui palleret in ortu Lucifer.”¹³ „Készítsétek az Úr útját zeng a pusztába kiáltónak szava” (Lukács 3, 4): „Ammonitorque operum coelo clarissimus alto lucifer ortus erat” (Ov. Met. 4, 663–664). Az ótestamentumi szentek sorát ő zárja le, s ő nyitja meg az újtestamentumi szentekét: „Diffugiunt stellae, quarum agmina cogit Lucifer, et coeli statione novissimus exit” (Ov. Met. 2, 114–115).

Röviden két más jellegű példa: A konfessorok második commune-beszédében¹⁴ az „Exerce teipsum ad pietatem” (I Tim. 4, 7) citátumból az „edzés” szó szerinti értelemben a testedzést (exercitium corporale) jelenti a szerző számára, mint az ugrás, hajítás, futás, birkózás. Erre természetesen csak az antikvitásból lehet példákat hozni, amit 4 Solinus, 3 Lucanus, 1 Iuvenalis, 2 Horatius és 5

¹¹ Uo. 163–166.

¹² Cf. Alanus ab Insulis: *Anticlaudianus*. (Migne, PL 210, 501A)

¹³ Walter von Châtillon: *Alexandreis*. (Migne, PL 209, 465A)

¹⁴ Uo. 337–339.

Stadius idézet segítségével meg is tesz. A részletes és élvezetes leírások után visszatérve az askéta jelenbe a gyakorlati testedzést mégiscsak feleslegesnek (inutilis) és időnként károsnak is tartja (multum damnabilis), s mindezek lelki értelemben vett gyakorlását ajánlja.

Keresztelő Szent János ünnepén a harmadik sermo themájában¹⁵ az „amicus” szó a barátságról való hosszabb elmélkedésre indítja szerzőnket. Fő ihletője Cicero *Laelius de amicitia* című értekezése: tízszer idézi hosszasan, bár általában nem szó szerint. Feltehetően egy kommentált példányt használt vagy ő maga, vagy közvetlen forrása.

Az ismeretlen domonkos nagy biztonsággal mozgott az ókori irodalomban. Emellett – úgy látszik – nyugodtan hagyatkozhatott gyűjteménye közvetlen használóinak, a prédikatori pályára készülő fiatal szerzeteseknek az ókori mitológiában való jártasságára is. Szent Domonkos kapcsán¹⁶ csak így figyelmeztethet arra, hogy a rend vezetőinek vigyázniuk kell, nehogy olyanok legyenek, mint Phaeton a nap szekerén. Egy tanulatlan híveknek szóló prédikációban ugyancsak hiába óvna a kicsapongó élettől a következő bölcsességgel: „Sine Baccho et Cerere friget Venus.”¹⁷

Jacobus de Voragine a magyarországi domonkos szerzetesnek kor- és rendtársa volt, 1273-ban Pécsen is járt.¹⁸ A lombard provincia priorjaként, majd a rend vicarius generálisaként az 1270-es évek végén, 80-as évek elején írt egy teljes prédikációgyűjtemény-sorozatot (*Sermones dominicales*, *Sermones de omnibus sanctis*, *Sermones quadragesimales*). Ezúttal a *Sermones dominicales*-kötet téli részét néztem át, mintegy 160 nyomtatott oldalt.¹⁹ Ókori szerzőre mindössze tizenkétszer hivatkozik: Arisztotelész 3, Seneca 4, Plinius 2, Cicero 1, Valerius Maximus 1, Vergilius és Palladius összevonva 1. Az idézetek vagy exemplumként szerepelnek, vagy valami hasznos illetve szórakoztató megállapítást tartalmaznak. Senecára hivatkozva meséli el Jacobus Szókratész esetét veszekedős feleségeivel és a fejére öntött mosogatóvízzel.²⁰ A túlzott szerelemtől ugyancsak Senecát idézve óv, egy tekintélyes férfiú elrettentő példáját idézve, aki egy pillanatra sem tudott felesége nélkül meglenni.²¹ Cicerótól a diadalmenetet tartó konzulok példáját kölcsönzi, akiket folyamatosan zaklatnak, nehogy túlságosan elbizzák magukat. A tanulság: „Si igitur pagani suas sic laetitias temperabant, multo fortius nos christiani eas reprimere et temperare

¹⁵ Uo. 167–169. A thema: „Qui diligit cordis munditiam, propter gratiam laborum habebit amicum regem” (Péld. 22, 11).

¹⁶ Uo. 155: „Quibus cavendum est, ne sint sicut Feton, stultus auriga currus paterni, qui nec retinere valet transgressores coibendo, nec nomina novit equorum mores discernendo et qualitates cognoscendo” (cf. Ov. Met. 2, 150–192).

¹⁷ Uo. 154. (cf. Terentius, *Eun.* 732).

¹⁸ BERTINI GUIDETTI, Stefania: *I Sermones di Iacopo da Varazze*. Firenze, 1998. 33.

¹⁹ JACOBUS DE VORAGINE: *Sermones de tempore* ... I. Pavia 1499. (Bp. Egyetemi Könyvtár Inc. 732.)

²⁰ Dominica I post Oct. Epiphaniae, Sermo I.

²¹ Dominica I post Oct. Epiphaniae, Sermo III.

debemus.”²² Vergiliusra és Palladiusra hivatkozva a jó föld ismerveit sorolja fel.²³ Pliniustól a juhok elvetélésével kapcsolatban vesz át hasznos figyelmeztetéseket.²⁴ Valerius Maximusra hivatkozva pedig Nagy Sándor példájával int: aki gögösen az egész világot birtokolni akarta, annak is meg kellett elégednie végül egy szerény sírral.²⁵ Jacobus prédikátortársainak írta sermó-gyűjteményét prédikációs segédkönyvként, de tapasztalt és sokat utazó prédikátorként elsősorban a hívek igényeire volt tekintettel. Valamennyi hivatkozását közvetlenül fel lehetett használni az „ad populum” prédikációkban.

A XIV. századból nem maradt fenn magyarországi szerzőtől prédikáció-gyűjtemény. A magyar nyelvű rímes divisiókat, az ún. *Gyulafehérvári Sorokat* őrző ferences sermonarium XIII. századi francia és itáliai szerzők prédikációit tartalmazza.²⁶

A XV. századból két másolati példányban maradt fenn egy *De tempore* prédikációs kötet. Újkori kiadását annak köszönheti, hogy többszáz magyar glosszát tartalmaz.²⁷ Legutóbb Tarnai Andor foglalkozott a *Sermones dominicales* címen ismert kötettel, s tanulmányában megállapította, hogy szerzője nagy valószínűséggel a pécsi egyházmegyéhez tartozó pálos szerzetes lehetett.²⁸ A két kötetben 1200 nyomtatott oldalt kitevő gyűjtemény 123 sermót tartalmaz, s ezekből 45 Jacobus de Voragine sermóin alapul. Az egész műben mindössze 13 Arisztotelész, 2 Ptolemaiosz, 10 Seneca, 2 Plinius, 1 Vergilius, 1 Galenus, 1 Plautus és 3 Cato idézet olvasható. Ezek közül a Szókratész feleségeiről szóló történetet (I, 240), Vergilius tanítását a jó földről (I, 354–355), egy Plautus poétára²⁹ való hivatkozást (II, 409) és Plinius egy, a sasok termékenységére vonatkozó megállapítását (II, 259)³⁰ Jacobus de Voraginétól vette át. A csillagok nagyságával kapcsolatban viszont Jacobus Origenész-hivatkozását Arisztotelészre és Ptolemaioszra cserélte.³¹ A magyar pálos egyébként nem exemplumokért fordult a klasszikusokhoz, hanem bölcs mondásokért. Egy-egy nagy név említése a bölcs mondás hitelét növelte, ami még a tudatlan hallgatót is megnyugtathatta. Arisztotelésztől például: „Consuetudo est altera natura” (I, 430). Senecától: „Melius est opus non recipere quam ab incepto turpiter resilire” (I,

²² Dominica in Quinquagesima, Sermo III.

²³ Dominica in Sexagesima, Sermo III.

²⁴ Dominica II post Pascha, Sermo III.

²⁵ Dominica III post Pascha, Sermo III.

²⁶ MADAS Edit: *A XIII–XIV. századi magyarországi ferences prédikáció forrásvidéke.* = ItK (97.) 1993. 1–15.

²⁷ *Sermones dominicales. Két XV. századból származó magyar glosszás latin kódex.* Kiad. SZILÁDY Áron. I–II. Bp. 1910.

²⁸ TARNAI Andor: *A Budapest-Németújvári Sermones Dominicales.* = ItK (87.) 1983. 23–31.

²⁹ BERTINI GUIDETTI: *i. m.* 46.

³⁰ Cf. Jacobus de Voragine, Dominica III post Pascha, Sermo II.

³¹ Jacobus de Voragine, Dominica II Adventus, Sermo I. – *Sermones dominicales* 1/57. Az idézetnek később egy bővebb változata is előfordul: 1/196.

91). Galenustól: „Abstinentia est summa medicina. Ego comedo ut vivam, non vivo ut comedam” (I, 383). Tarnai Andor mutatott rá, hogy mennyire érdekelte Nagy Sándor alakja, a vele kapcsolatos történetekre gyakran visszatért.³² Gondosan elmagyarázta tanulatlan híveinek a hónapok- (I, 382) és a hét napjainak római neveit is (II, 165). Kedvelt forrása volt Walter Burley angol ferences (†1344) *Liber de vita et moribus philosophorum poetarumque veterum* című könyve,³³ az idézett bölcs mondások egy részét közvetlenül innen vette át.

A magyarországi ferences prédikációs irodalomból csupán a XV. század végi obszerváns ferences reformirányzat két nagy prédikátor egyéniségének, Temesvári Pelbártnak és Laskai Osvátnak a sermonariumait ismerjük. Mindketten fontos feladatuknak tartották, hogy rendtársaikat színvonalas prédikációs segédkönyvekkel lássák el. A simplex prédikátor számára e kötetek a rendszeres stúdiumokat pótolták és egy jól felszerelt könyvtárat helyettesítettek.

A klasszikus citátumok szempontjából Temesvári Pelbárt *De tempore*-kötetét néztük át. A 127 sermóban 65 Arisztotelész, két Platon és három Galenus hivatkozás található. A római klasszikusoktól származó citátumok arányai a következők: Seneca 13, Cicero 8, Solinus 3, Vergilius és Plinius kettő-kettő, Horatius, Valerius Maximus, Quintilianus, Suetonius, Cato (*Disticha*), Macrobius egy-egy. Arisztotelész idézettsége híven tükrözi azt a fontos szerepet, amit a görög filozófus a skolasztikus teológiában és a középkori természettudományban betöltött. Senecának és Cicerónak a keresztény etikával jól harmónizáló erkölcsbölcséleti munkáit az egész középkorban ugyancsak szívesen idézték. A tőlük származó citátumok nagy száma ezért nem meglepő, Arisztotelésszel együtt a forrásként használt teológiai summákból, kommentárokból és igényesebb sermókból kerültek át – a kontextussal együtt – Temesvári Pelbárt beszédeibe. A többi auctor jelenléte vagy hiánya esetleges. Az előfordulhatott ugyan, hogy egy bibliai locus és egy klasszikus szerző kapcsolata némileg állandósult. A Vergiliushivatkozás a jó földdel kapcsolatban, ami Jacobus de Voraginénál és a pálos *Sermones dominicales*ban is szerepelt már, Temesvári Pelbártnál is olvasható. Mindhárom esetben a Sexagesima-vasárnapon elhangzó példabeszéd – ... „et aliud (semen) cecidit in terram bonam” (Lukács 8,15) – magyarázatának része.

Két alkalommal olyan kérdést vetett fel Pelbárt, melyekre válaszul egész csokornyai antik auktort idézett. Az első a tudásvágygal és a tanulással kapcsolatos:³⁴

„... hoc nature Deus indidit, quod scilicet omnes homines naturaliter scire desiderant prout patet *I Methaphisice*³⁵ et *Seneca ad Lucilium* Dociles natura nos edidit,³⁶ et secundum *Cicero in sua rhetorica*: is docilis est qui

³² TARNAI: *i. m.* 26.

³³ TARNAI: *i. m.* 30.

³⁴ Dominica Sexagesima, Sermo II/ Z.

³⁵ Arisztotelész, *Metaph.* 1,1 cf. Pécsi egyetemi beszédek, idézett kiad. 158, 14–16.

³⁶ Seneca, *Ep.* 49, 11.

vult attente audire.³⁷ *Idem I de officiis*: Omnes inquit trahimur et ducimur ad cognitionis et scientie cupiditatem in qua excellere pulchrum putamus.³⁸ Hec ille. Sed quia multi contrarium in hoc faciunt naturali sue legi, ideo contra tales clamant voces etiam philosophorum dicit quippe *Arestoteles I. Ethice*: Qui neque ipse intelligit neque alium audiens in animo ponit, scilicet verba, hic inutilis natus est. Et *Macrobius li. II Saturnalie* ait Sine doctrina vita est quamsi mortis imago, quia sine ratione et eius cognitionis usu non videtur homo stultus differre a bruto.³⁹

Az idézet-együtttest Pelbárt valószínűleg készen vette át, a probléma mint prédikátort, s mint tanárt egyaránt közvetlenül érintette.

A második esetben a lélek halhatatlanságáról van szó.⁴⁰ Itt először a pogány filozófusok érveit vonultatta föl, akárcsak Laskai Osvát a maga *Sermones dominicales*-kötetében és *Gemma fidei* c. önálló quadragesimálénában.⁴¹ Mindketten ugyanazt a forrást használták.

Az ókori szerzők idézésének, amennyiben az adott dictum a keresztény tanítással vagy erkölccsel nem állt szemben, nem volt elvi akadály: elfogadott tekintélyek voltak a középkorban. Erkölcsi megítélésük azonban pogányságuk miatt mégis egyértelműen negatív volt. Ezzel az ellentmondással a gyakorlatban ki-ki találkozott, a megnyugtató vagy óvatosságra intő toposzok erre nézve korán, az egyházatyák idejét követően kialakultak. A XIII. századi domonkos szerzetes szerint a pogányok mondásait nem az élvezet, hanem a tudás kedvéért kell olvasni, hogy tévedéseikkel szembe lehessen szállni, s ami hasznos bennük, azt a szent tudomány javára lehessen fordítani.⁴²

Temesvári Arisztotelészt tartja a legnagyobb ókori tekintélynek, afelől azonban nincs kétsége, hogy a pokolba jutott.⁴³ Ennél érdekesebb azonban az a kimerítő felsorolás, amit Antoninus Florentinus firenzei püspök (1389–1459)

³⁷ Cicero, *Rhet. Her.* 1, 7.

³⁸ Cicero, *Off.* 1, 18.

³⁹ Macrobius, *Satur.* ?

⁴⁰ Dominica V. post Pentecosten, Sermo I/P.

⁴¹ A kérdéssel Bárczi Ildikó bővebben foglalkozott: az idézetek jó része megvan Antoninus Florentinus *Summa theologicá*jában. A két hely összehasonlító elemzésére más alkalommal érdemes lesz visszatérni.

⁴² A 2. jegyzetben idézett kiadás, 121, 13–16: „Prima lux est scientia secularis, que debet esse in nobis, ut sciamus falsitatem repellere ex propriis, sicut avis sagittatur de pennis suis. Ideo dico, quod licet legere dicta gentilium, non ad voluptatem, sed ad erudicionem, ut errores gentilium legendo detestemur, et utilia, que in eis invenimus, ad usum sacre eruditionis convertamus, ut dicitur in Decretis distinctione XXXVII” (Dist. 37, c. 8.).

⁴³ Dominica IX post Pentecosten, Sermo III/ A: Unde exemplum legitur in meditationibus Bernhardi et sermonibus, quod scilicet Aristotiles apparuit post mortem cuidam suo discipulo, et ille interrogavit Aristotilem dicens: „Quid genus, quid species, quid differentia? Et Aristotiles respondit dicens: Non est apud nos inferos quid genus, species et huiusmodi, sed tantummodo quid ignis, quid dolor et quidquid pena esse potest.”

*Summa theologicá*jából vett át: a tudományok legjelesebb képviselői is sokmindenben tévedtek, s mint pogányok valamennyien elkárhoztak.

„Denique de aliis sapientibus mundi quid dicemus. Nam *Aristoteles* qui fuit totius philosophie monarcha, quem omnes sequuntur ut communiter moderni, utpote inter ceteros minus errantem et ipse erravit in multis... Preterea Antonius Florentinus in I parte summe ti. I c. III scribit, quod inventores artium liberalium et mechanicarum ac philosophie ac poetrie auctores quoque librorum, earundem artium ut communiter fuerunt reprobati homines utpote ethnici id est gentiles, et damnati sunt. Et prosequenti dicit: in grammaticis principalis ponitur *Priscianus*. Item in rhetoricis *Tullius Cicero* qui ethnici de divina providentia male sensit, ut dicit Thomas I parte q. XXII. Quem etiam malorum morum fuisse ostendit *Salustius* inter oratores precipuus. *Lactantius* fuit christicola, sed erravit cum millevistis et de Spiritu Sancto minus bene sensit, ut patet libro suo divinarum institutionum. Inter poetas magnus fuit *Homerus* apud grecos, sed apud latinos maior *Virgilius*, infideles et mali in moribus erant, nec minus *Ovidius Naso* in doctrina sua lasciviis plena patet fore malus. Inter historiographos *Valerius Maximus* in prosa, *Lucanus* in metro ... Item in logicalibus *Aristoteles* et quot alii reprobati fuere ut *Averrois* commentator et ceteri. In metaphysicalibus *Plato* effulsit et super omnes theologus fuit, ut dicit Augustinus de civitate Dei. Moralissimus fuit *Seneca* sed cum vulgo idolatravit ab extra secundum Thomam. Item arismetricam dicitur primus invenisse *Pitagoras*, musicam autem Thubalacaim, geometriam vero *Euclides* et *Hermenides*, astrologiam *Athlas* et *Ptolemeus* multa addidit, omnes ethnici et reprobati. Item medicinam *Esculapius* primus docuisse refertur, sed auxit copiose *Ippocras* et *Galienus* et *Avicenna* ... Hec ex Anthonino scripsi quatinus discamus ex his sapientibus reprobatis a Deo, ut iuxta Ieremiam c. IX,(23) non gloriatur sapiens in sapientia etc.”⁴⁴

Temesvári itt abbahagyta az idézést, Antoninust azért érdemes tovább olvasni: az igaz és hasznos dolgokat a fentiek ellenére sem szabad megvetni, hanem – Gratianust idézve – a bölcsesség aranyát és az ékesszólás ezüstjét át kell venni a hitetlenektől, s az egyház hasznára kell fordítani.⁴⁵ Az „ad populum” sermókat azonban nem kell a pogányok tanaival megtölteni, mert ez a hallgatóságban hamis kíváncsiszkodást ébreszt, a prédikátorban pedig hiú kérkedést.⁴⁶

A mérvadó igazodási pont úgy látszik Gratianus Decretumának 37. distinctiója volt, erre hivatkozik a magyar domonkos és kétszáz évvel később Antoninus firenzei püspök is. Ez azonban nem befolyásolta azt, hogy a gyakorlatban ki

⁴⁴ Dca XVIII post Pentecosten, Sermo II/C–D.

⁴⁵ Antoninus, *Summa theol.* Pars I, Tit. I, cap. 3: „Verum doctrine tales quoad vera et utilia, que ibi sunt contemni non debent, ex eo quod auctores fuissent viciosi. Nam veritas, secundum Ambrosium, a quocunq; dicatur a Spiritu Sancto est. ... secundum venerabilem Gratianum dis. XXXII quod aurum sapientie et argenteum eloquentie licet accipere ab infidelibus quasi iniustis possessoribus ex suis doctrinis, et convertere in utilem usum ecclesie.” (Dist. 37, c. 7.)

⁴⁶ Antoninus, *i.h.*: „Verum in sermonibus ad populum nec videtur honestum nec pium eos implere doctrinis et allegationibus infidelium, quasi sacra scriptura, que est vera domina omnium facultatum ancillari videatur, tanquam insufficiens, et ille vere ancille dominari. Inde enim vilescit scriptura, augetur curiositas magis quam devotio in auditoribus et vanitas loquentibus. Sed sufficit aliquando ancillas vocare, ut sancti fecerunt ad magis confirmandum ea que sunt fidei, per testimonia inimicorum eius.”

mennyi klasszikust idéz. Ezt a szerző kora és hallgatóságának tanultsága együtt határozta meg. Később pedig a prédikátorok szabadon merítettek a modellsermókból: ki-ki a maga és hívei ízlésének, tanultságának megfelelően építhette vagy karcsúsíthatta őket tovább. Ezért voltak ezek olyan hosszú életűek. Ezért használhatták a XV. század végén egymással párhuzamosan a budai domonkos prédikációinak kései másolatát, Jacobus de Voragine és Pelbárt kinyomtatott köteteit és az idézett *Sermones dominicales*.

EDIT MADAS

Des auteurs classiques mentionnés et cités dans la littérature de sermon de Hongrie au moyen âge

Au cours de l'examen de quelques recueils de sermons de Hongrie subsistant des XIIIe et XVe siècles, l'étude essaie d'élucider, si les citations classiques ont une fonction autonome vis-à-vis d'autres citations, et quelle est la relation entre le caractère, le nombre et la composition de ces citations et entre l'âge de naissance d'un sermonnaire donné, la culture de l'auteur et le public visé. L'auteur de l'étude compare les citations classiques des sermonnaires suivants: un recueil de sermon dominicain du XIIIe siècle, un cycle des *Sermones dominicales* du XVe siècle, et les sermons de Pelbártus de Temesvár. A côté de ceux-ci, il est traité – comme matière à comparer – le recueil des *Sermones dominicales* de Jacobus de Voragine, qui date de la même époque que celui du dominicain hongrois et sert il de source directe au sermonnaire anonyme du XVe siècle.